

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 338.487(497.472) "1947/1990"

Prejeto: 28. 3. 2014

Aplikacija in uveljavitev modela socialističnega turizma na slovenski obali (1947–1990)

DEBORAH ROGOZNICA

dr. zgodovinskih znanosti, arhivistka

Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriasov trg 1, SI-6000 Koper

e-pošta: deborah.rogoznica@gmail.com

Izvleček

Aktivnosti, povezane s požitvijo turističnih dejavnosti, so na območju slovenske obale začele potekati v prvi polovici leta 1947. Oblasti tega območja so se dobro zavedale gospodarskih možnosti turističnega razvoja v povezavi s širšim srednjeevropskim prostorom in se lotile obnove pomembnejše hotelske infrastrukture. Po izbruhu spora z informbirojem leta 1947 so jugoslovanske oblasti pričele vse bolj vključevati cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) v jugoslovansko družbeno-gospodarski sistem. Spremembe so se na ta način začele kazati tudi v turistični razvojni strategiji, saj je pridobila opaznejše ideološke predznake in je bila preusmerjena skoraj izključno na jugoslovanski trg. Organizacija turizma je bila namreč tudi na območju cone B STO, podobno kakor v Jugoslaviji, v naslednjem obdobju naravnana izrazito sindikalno z organizacijo mreže počitniških domov, ti pa so morali biti namenjeni izključno za oddih delavcev. Socialistični turistični model je postal poglobljen razvojni koncept tega območja, čeprav je zaradi gospodarskih interesov turistična strategija že v petdesetih letih bila ponovno usmerjena tudi k razvoju donosnejšega tujkega turizma. Z rešitvijo političnega vprašanja STO leta 1954 je turistični razvoj pridobil nove razsežnosti. Simbioza ideološko pogojene identitete in gospodarsko usmerjene poslovne strategije je postala svojevrstni in celo prepoznavni turistični model tega območja.

Ključne besede:

turizem,
socializem,
slovenska obala,
počitniški
domovi,
samoupravljanje

Abstract

THE APPLICATION OF THE SOCIALIST TOURIST MODEL ON THE SLOVENIAN COAST (1947-1990)

Activities to enliven tourism on the Slovenian coast began in the first half of 1947. Considering tourism as potentially one of the leading local economy sectors, the authorities of Zone B of the Free Territory of Trieste (FTT) invested in reconstruction of hotel facilities in an effort to attract tourists from Central Europe. Following the Tito-Cominform split, the Yugoslav authorities began to increasingly integrate Zone B of the FTT into the Yugoslav socio-economic system. Tourism became part of the Yugoslav ideological social project and was predominantly orientated towards the Yugoslav market by creating a network of »holiday resorts for workers« that were established

Key-words:

tourism,
socialism,
Slovenian coast,
holiday resorts
for workers, self-
management

to meet the leisure and recreational needs of the Yugoslav workers. The socialist tourist model became the predominant development concept of this area, although due to economic interests the tourist strategy was in the 1950s re-oriented towards a more profitable western market. After the political solution to territorial issues between Yugoslavia and Italy in 1954, tourist development acquired new dimensions, eventually achieving symbiosis between ideological identity and clear economic goals that turned it into a unique and recognisable tourist model of this area.

Uvod

Zaradi specifičnih političnih razmer je turistični razvoj današnje slovenske obale v prvih povojnih letih imel določene posebnosti v primerjavi s splošnimi jugoslovanskimi in slovenskimi smernicami,¹ saj so temeljile na domnevi, da to gospodarsko področje ne more biti več namenjeno predvsem tujim gostom in ekonomskemu učinku, temveč se mora prilagajati zdravstveno-rekreativnim in socialnim potrebam »domačega delovnega človeka«.² Območje takratnega koprskega okraja je bilo najprej kot del cone B Julijske krajine (1945–1947) in potem kot del cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (v nadaljevanju: STO) (1947–1954) pod vojaško upravo Jugoslovanske armade (v nadaljevanju: VU JA) in pravno-formalno predstavljala od Jugoslavije ločeno državno telo. Potreba po zagotavljanju lastnih prihodkov, predvsem v obliki deviznih sredstev, je oblasti cone B STO že leta 1947 vodila k obnovi turistične dejavnosti, ene pomembnejših predvojnih gospodarskih vej tega območja, in njeni tržni usmeritvi v bližnji tržaški in širši srednjeevropski prostor.³

Obnova in organizacija turizma na območju slovenske obale po drugi svetovni vojni

Turizem in gostinstvo sta se na tem območju pričela razvijati ob koncu 18. stoletja, leta 1941 pa sta sestavljala drugo najmočnejšo gospodarsko vejo in skupno ustvarila okoli 20 % narodnega dohodka tega območja. V obdobju med vojnima je npr. samo v Portorožu delovalo za turistične namene 10 hotelov, 10 penzionov in približno 100 vil.⁴ Vojno pustošenje in povojno dogajanje, povezano z vprašanjem razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, je v precejšnji meri onemogočilo obstoječo predvojno turistično infrastrukturo. Obstoječi turistični objekti so bili na splošno v zelo slabem tehničnem stanju in skoraj brez vsakršnega inventarja. Večji del turističnih objektov cone B STO so za svoje potrebe zasedle (rekvizirale) enote Jugoslovanske armade, in sicer: 13 hotelov, 21 penzionov in vil s skupno okoli 1.400 ležišči.⁵ V uporabi oficirjev enot JA in njihovih svojcev je bilo še dodatnih 36 vil. Nekaj objektov je zasedla Narodna zaščita, preostali pa so bili predani raznim kulturnim, zdravstvenim in socialnim

¹ Značilnosti modela socialističnega turizma na slovenski obali je avtorica predstavila v referatu z naslovom *Aplikacija modela socialističnega turizma na območju slovenske obale po drugi svetovni vojni* na posvetovanju Dediščina socializma v turizmu, Fakulteta za turistične študije, Turistika Portorož, 27. novembra 2009. V pričujočem članku se objavlja dopolnjeni tekst do sedaj še neobjavljene razprave.

² Prinčič: *Razvoj gospodarstva do sredine petdesetih let*, str. 970.

³ Rogoznica: *Iz kapitalizma v socializem*, str. 247–252.

⁴ Pucer: *Portorož – 100 let organiziranega turizma*, str. 9–15.

⁵ Od večjih objektov so enote JA rekvizirale Hotel Palace in Hotel Riviera.

institucijam. Prve, takrat še zasebne hotelske zmogljivosti, so začele delovati v sezoni 1947, potem ko je vojska izpraznila objekte hotela Central v Portorožu in hotela Rotonda v Piranu s skupaj 80 ležišči. V letu 1948 so se turistične zmogljivosti podvojile, evidentiranih pa je bilo nekaj manj kot 1.000 turistov in 3.215 nočitev.⁶ Posebno vlogo pri obnovi turizma je prevzelo podjetje Riviera Turist Hotel (v nadaljevanju: RTH) s sedežem v Kopru. Dobilo je konkretno nalogo, naj čim prej pristopi »k obnovi in razširitvi obstoječih turističnih objektov in izgradnji novih«. Podjetje je v naslednjem obdobju prevzelo v upravo kopališče sv. Nikolaja, kavarno Loggia, hotel Metropol, hotel Central, kopališče Portorož, hotel Partizan, vilo Catala Bernardin, vilo Tartini Strunjan, vilo Benvenuti Portorož, vilo Casa al Mar v Fiesi, Hotel Helios in vilo Lugnani v Fijesi. Pomen, ki so ga turizmu pripisovale oblasti cone B STO, lahko posredno razberemo iz organizacijske razvejenosti turističnega gospodarsko-upravnega aparata. Gospodarsko politiko v turizmu je v okviru takratne cone B STO oz. Istrskega okrožja vodil oddelek za turizem pri Istrskem okrožnem ljudskem odboru (v nadaljevanju: IOLO).⁷ V okviru IOLO je bil ustanovljen tudi turistični svet, ki je deloval kot koordinacijski in posvetovalni organ. Za konkretno turistično politiko na terenu so bili zadolženi posebni referati pri nižjih upravnih enotah, tj. okrajnih, mestnih in krajevnih ljudskih odbori. V Portorožu je delovala tudi posebna turistična koordinacija, sestavljali pa so jo upravniki posameznih turističnih obratov tega območja.⁸

Z obnovo turističnih objektov in naprav je bila ob tehnični ureditvi in opremitvi objektov izvedena tudi nova kategorizacija gostišč. Dne 22. junija 1949 je IOLO izdal odredbo o kategorizaciji gostišč objektov cone B STO. Glede na dejavnost so se gostišča delila na hotele (obrate z najmanj 15 sobami in 22 ležišči), prenočišča (obrate z največ 14 sobami in 21 ležišči), izletniške hotele (manjša zmogljivost), restavracije, gostilne, kavarne, bare in bifeje. Gostišča so bila glede na čas obratovanja deljena na celoletna in sezonska, glede na dejavnost in stopnjo opremljenosti pa v kategorije A, B, C in D.⁹ Oskrba turističnih objektov in samih turistov je bila urejena podobno kakor v Jugoslaviji z vpeljavo turističnih nakaznic in maksimiranih cen. Zagotovljena preskrba je bila uveljavljena za penzijske goste, tj. člane sindikatov na rednem letnem dopustu. Ti so prejeli posebne turistične nakaznice, priznana pa jim je bila tudi nižja penzijska cena s 25 % popusta. Za druge, sicer maloštevilne turiste je preskrba potekala na prostem trgu in zato niso bili deležni omenjenih ugodnosti. Cene jedi, pijač in gostinskih storitev naj bi se splošno določale konkurenčno glede na tiste iz cone A oz. Trsta in Jugoslavije.¹⁰

Aplikacija socialističnega turističnega modela po letu 1949

Po mednarodni politični zaostritvi po izbruhu spora med Jugoslavijo in informbirojem leta 1948 se je cona B STO pričela vedno bolj vključevati v jugoslovansko družbeno-gospodarski sistem, to pa je s stališča turizma pomenilo

⁶ Rogoznica: Obnova in razvoj turizma, str. 397.

⁷ Civilno oblast je na območju cone B STO izvajal Istrski okrožni ljudski odbor, ustanovljen 20. 2. 1947. Ozemlje cone B STO (istrskega okrožja) je obsegalo večji del slovenske Istre (koprski okraj) in del hrvaške Istre (bujski okraj). IOLO je bil ukinjen z novo upravno razdelitvijo 12. 4. 1952, njegove pristojnosti pa so bile predane OLO Koper in OLO Buje. O tem glej več Rogoznica: Iz kapitalizma v socializem.

⁸ Rogoznica: Obnova in razvoj turizma, str. 398.

⁹ Odredba o kategorizaciji gostišč v Istrskem okrožju, Uradni list VUJA in IOLO, št. 1/1949. Hoteli so bili lahko razvrščeni v kategorije A, B in C, prenočišča v C in D, gostilne v kategorije C in D, kavarne v B in C, bari in bifeji pa v kategorije B, C in D.

¹⁰ Rogoznica: Obnova in razvoj turizma, str. 402.

začetek uveljavitve socialističnega turističnega modela. Leta 1949 so bila prvič organizirana počitniška letovanja za delavce in nameščence cone B STO v obliki izmenjave. Pričeli so organizirati tudi prve množične izlete v Jugoslavijo. V tem letu je bil tudi ustanovljen prvi počitniški dom na območju cone B STO. Turistična politika je čedalje bolj pridobivala ideološke vsebine, ki so slonele na egalitarizmu in poudarjale socialno funkcijo turizma ter njegovo – kot posledica – neakumulativno naravo z geslom »*Turizem delovnemu ljudstvu*«. Spremembe so se pričele kazati tudi v turistični razvojni strategiji, saj je pridobila opaznejše ideološke predznake in bila preusmerjena skoraj izključno na jugoslovanski trg. Organizacija turizma je bila namreč tudi na območju cone B STO, podobno kakor v Jugoslaviji, v tem obdobju naravnana izrazito sindikalno z organizacijo mreže počitniških domov, ki so morali biti namenjeni izključno oddihu delavcev.¹¹ Poseben razmah je sindikalni turizem dobil leta 1950, ko je bilo za potrebe sindikalnega turizma raznim podjetjem in ustanovam iz LRS predanih 36 počitniških objektov. Da je turistična sezona leta 1950 dejansko pomenila prelomnico v turističnem razvoju tega območja, govorijo podatki o številu gostov in nočitev, zabeleženi v tem letu. Število turistov se je s 3.132 v letu 1949 povzpelo na 16.418 v letu 1950, število nočitev pa z 19.215 na kar 115.243.¹²

Socialistični turistični model je takrat postal pglavitni razvojni koncept tega območja, čeprav je bila v petdesetih letih turistična strategija zaradi gospodarskih interesov ponovno usmerjena k razvoju donosnejšega, tujskega turizma. Nadaljevala so se npr. vlaganja v hotelirstvo z graditvijo novega hotela Metropol v Piranu in obnovo najuglednejšega turističnega objekta celotnega območja, Hotela Palace v Portorožu. S prehodom na sistem proste trgovine v letu 1951 je bila razpuščena dotedanja mreža počitniških domov. Likvidacija počitniških domov cone B je bila izvedena v duhu jugoslovanskega navodila o prevzemu počitniških domov in drugih objektov, zavodov, uradov, podjetij in družbenih organizacij iz oktobra 1950.¹³ Čeprav je bila februarja 1951 v Jugoslaviji objavljena odločba, ki je z določenimi pogoji dopuščala vrnitev prevzetih počitniških domov, je bilo to na območju cone B dovoljeno le manjšemu številu podjetij in ustanov LRS, ki so bili obravnavani kot upravičene v pomenu omenjene odločbe.¹⁴ Skupno je bilo namreč vrnjenih 8 objektov, preostali pa so bili vključeni v turistično mrežo ali pa v manjši meri predani stanovanjskemu fondu. Spremembe so bile uvedene tudi v oskrbi in načinu plačila turističnih storitev. Ukinjeni so bili t. i. turistični boni in postavljene tarife za posamezne turistične objekte. Člani jugoslovanske sindikalne organizacije so bili upravičeni do nižje cene, uveljavljali pa so jo lahko na podlagi predložitve posebnega kreditnega pisma jugoslovanskih poslovalnic agencije Putnik. Regres je zagotovilo ministrstvo za finance FLRJ, izplačevala pa Istrska Banka.¹⁵ Po ukinitvi počitniških domov je bila izvedena obširna reorganizacija gostinskega sektorja. Septembra 1951 je podjetje RTH prešlo v likvidacijo, iz obratov pod njegovo upravo pa so bila ustanovljena štiri nova samostojna gospodarska podjetja: Mestno gospodarsko podjetje hotel Metropol v Piranu, Mestno gospodarsko podjetje Hotel Central v Portorožu (k temu sta sodila Hotel Helios in nekdanji hotel Piran v Portorožu), Mestno gostinsko podjetje restavracija in kavarna Loggia in Okrajno gostinsko podjetje Hotel Koper z ankaranskim kopališčem in

¹¹ Gospodarska dejavnost Istrskega okrožja, str. 20.

¹² Rogoznica: La ricostruzione dell'industria alberghiera, str. 381.

¹³ Navodilo o prevzemu počitniških domov in drugih objektov, zavodov, uradov, podjetij in družbenih organizacij, Uradni list FLRJ, št. 61/1950. Objekte z manj kot 10 prostori so dodeljevali stanovanjskemu fondu, preostale pa turističnemu.

¹⁴ Odločba o vrnitvi počitniških domov proizvajalnim in prevoznim podjetjem ter glavnim odborom in centralnim upravam Zveze sindikatov Jugoslavije, Uradni list FLRJ, št. 8/1951.

¹⁵ Regresirane cene za domače, tj. jugoslovanske turiste, so bile uveljavljene tudi po priključitvi k Jugoslaviji in Sloveniji.

turističnim naseljem sv. Nikolaja. V neposredni upravi RHT je po reorganizaciji ostal le Hotel Palace. K njemu sta sodila tudi portoroško kopališče in dnevni bar Jadran.¹⁶

Zdaj dostopni arhivski viri nakazujejo, da so bila jugoslovanska turistična zastopstva na območju STO na začetku petdesetih let pod nadzorom Uprave državne varnosti, saj je tudi na tem področju uveljavljala kontrolo in širila lastne gospodarske interese.¹⁷

Turistični razvoj po priključitvi k Jugoslaviji in Sloveniji – simbioza delavskega in komercialnega turizma

Ob priključitvi k Sloveniji in Jugoslaviji leta 1954 je takratni koprski okraj skupno imel že 1.445 ležišč, to pa je pomenilo 12,7 % slovenskih prenočitvenih zmogljivosti, sicer ocenjenih na okoli 10.000 ležišč.¹⁸ Gostinsko mrežo koprskega okraja je v tem obdobju sestavljalo 87 obratov, in sicer 38 obratov družbenega sektorja, 13 zadružnega in 36 zasebnih obratov.¹⁹ Število zasebnih gostinskih obratov se je po drugi svetovni vojni nenehno zmanjševalo. V zasebni lasti so bili le manjši obrati, ki so poslovali predvsem na podeželju.²⁰ Pomembnejši turistični objekti so prešli pod državno upravo in v uporabo državnih podjetij že ob koncu 40-ih let na osnovi t. i. prisilnih premoženjskih ukrepov.²¹

Oblasti so z ideološkega stališča močno podpirale delavski turizem, ki je v okviru takrat izoblikovanega komunalnega sistema slonel na ustanavljanju t. i. »počitniških skupnosti«. Skupnosti naj bi bile med seboj povezane in nastopale kot kolektivni investitorji za večje objekte in pravilno uporabljale sredstva, namenjena za oddih delovnega ljudstva in mladine.²² Razmah, ki ga je delavski turizem doživel po priključitvi koprskega okraja Sloveniji, lahko posredno razberemo iz števila počitniških domov. Leta 1954 je na območju koprskega okraja poslovalo 9 počitniških domov, leta 1955 se je število povečalo na 12, leta 1956 pa naglo zraslo na 56, to pa naj bi dokazovalo, da je *»slovenska obala začela služiti ne samo inozemskemu turizmu, ampak tudi domačemu delavnemu človeku kot mesto oddiha in počitka«*. Število ležišč se je s 374 v letu 1955 povečalo na 1.524 v letu 1956. V tem letu so bili odprti tudi prvi kampi. Njihove zmogljivosti so bile 170 ležišč, t. i. šotorišča pa le 70 ležišč. Otroška in mladinska okrevališča so leta 1956 imela 271 ležišč.²³

Mladinski turizem se je razvijal v okviru mladinskih turističnih organizacij, najpomembnejša med njimi pa je bila Turistična počitniška zveza Jugoslavije. Organizacija je na obalnem območju štela nekaj več kot tisoč članov in imela nekaj sto ležišč, sicer pa naj bi *»vzgajala mladino, prispevala k razvijanju njene socialistične zavesti ter krepila njene fizične sposobnosti in psihične kvalitete«*.²⁴ Nove ideološke in kulturne vrednote na področju turizma so bile tako rekoč

¹⁶ Rogoznica: Obnova in razvoj turizma, str. 405.

¹⁷ ARS, AS 1931, Zgodovina organov RSNZ in varnostno-obveščevalnih služb (1941–1951), 10. del (901–100), Legalna in ilegalna trgovina, transport in knjigovodstvo, str. 926.

¹⁸ PAK, PAK 178, t. e. 16, Predlog 10-letnega perspektivnega plana.

¹⁹ PAK, PAK 178, t. e. 12, Turizem in gostinstvo na področju okraja Koper v letu 1955.

²⁰ Privatni sektor so v glavnem sestavljala t. i. pavšalna gostišča z največ petimi zaposlenimi. Poslovanje privatnega sektorja je bilo strogo nadzorovano.

²¹ Rogoznica: Zgodovinski vpogled, str. 231–232. Uradna nacionalizacija, po jugoslovanski zakonodaji iz leta 1946 in leta 1948, se na območju nekdanje cone B STO, zaradi mednarodno-pravnih implikacij ni izvedla vse do leta 1972.

²² PAK, PAK 422, t. e. 1, a. e. 5, Poročilo predsednika OTZ.

²³ Dokumentacija k družbenemu planu gospodarskega razvoja okraja Koper za razdobje od 1957 do 1961 (1957). Peti zvezek. Trgovina, gostinstvo in turizem, str. 52–53.

²⁴ PAK, PAK 264, t. e. 1, a. e. 2, Poročilo o delu okrajnega odbora PZ koper v času od 4-5 letne skupščine.

institucionalizirane z organizacijo vsakoletnih množičnih prireditev, kot so bile Jugoslovanski folklorni festival, tekmovanje pihalnih orkestrov Slovenije in festival etnoloških filmov.²⁵

Z druge strani se je kmalu pričel kazati gospodarski pomen novih mednarodnih turističnih tokov in maloobmejnega prometa, ki se je pričel razvijati po podpisu Videmskega sporazuma leta 1955. Že ob koncu petdesetih let so oblasti turizem začele dojemati kot eno od osnovnih gospodarskih vej slovenskega obalnega območja in silno pomemben izvor deviz, ki naj bi pripomogle k boljšemu standardu »celotne socialistične skupnosti«. Neurejenost kopališča Žuster-na, kot priljubljene izletniške točke Tržačanov, se je npr. obravnavala kot »vzor protisocialistične propagande že s svojim samim izgledom«. Turistična politika je pri tem pridobila tudi širše vzgojne razsežnosti, ki so se vključevale v takratni koncept socialistične etike. Tako naj bi razvijali turistično miselnost, vplivali na vljudnost in uslužnost gostinskega in turističnega osebja in skrbeli za higieno in gostinsko ponudbo. V okviru turističnih društev sta bila postavljena v ospredje olepševanje in čistoča domačih krajev, domače turiste in predvsem mladino pa naj bi vzgajali za olikano obnašanje.²⁶ Turistično društvo Portorož je tako npr. tajništvu sveta za kulturo in prosveto pri okrajnem ljudskem odboru Koper predlagalo: »da uvede v šolski pouk vsaj enkrat mesečno predavanje o lepotah Istre, o čuvanju parkov in vrtov, o turizmu pri nas in na tujem, da bi mladina bolj vzljubila svoj kraj in imela pravilen odnos do raznih naprav«.²⁷

Simbioza ideološko zastavljene identitete in gospodarsko usmerjene poslovne strategije je na obalnem območju v tem obdobju postala svojevrstni in celo prepoznavni turistični model. Visoki ekonomski kazalniki in potreba po deviznih sredstvih so oblasti vodili k razmišljanju o močnih perspektivah turizma na slovenski obali in potrebi po »resnem razmisleku« o večjih investicijah, ki bi »tukajšnji turizem res povzdignile na evropski nivo«.²⁸

Obdobje od sredine 60-ih do srede 70-ih let je zaznamoval ob novi urbanistični zasnovi močan investicijski cikel, na osnovi katerega sta bili prenovljena turistična infrastruktura in zgrajena vrsta novih turističnih naselij: Žuster-na, Ankaran, Belveder, Simonov zaliv in Lucija. Graditev objektov je bila v veliki meri financirana z ugodnimi krediti, ki jih je zagotavljala Jugoslovanska banka za zunanjo trgovino, približno polovico sredstev pa so morali prispevati republiški in lokalni viri (občine in podjetja). Investicijski programi so predvidevali modernizacijo cestnega omrežja in usposobitev trgovskih in drugih lokalov, namenjenih potrebam rastočega turističnega prometa. Razloge, ki so vplivali na »investicijsko mrzlico«, lahko posredno razberemo iz podatka, da je bilo leta 1965 na obalnem območju iz naslova turizma realiziranih približno 10 milijonov dolarjev deviznih sredstev, to pa je predstavljalo 10 % jugoslovanske oz. polovico celotne republiške devizne realizacije. Pričela so tudi vlaganja v t. i. objekte za rekreacijo in zabavo: v Portorožu je bila že leta 1964 odprta igralnica, začela se je graditev letališča, ob začetku sedemdesetih let je bilo zgrajenih več pokritih bazenov, avtomatskih kegljišč in drugih športnih objektov. Vse več je bilo turističnih prireditev z zabavnimi in komercialnimi vsebinami; leta 1970 jih je bilo že več kot 130. Za vse večje potrebe turizma so (sicer zelo previdno) pričeli spodbujati zasebno iniciativo, predvsem oddajanje zasebnih sob.²⁹

Z množičnimi turističnimi tokovi se je časovna koncentracija prestavila tudi v predsezonske in posezonske mesece, to pa je pripomoglo k podaljšane-mu obratovanju gostinskih obratov oziroma boljši izkoriščenosti teh. Nastali

²⁵ PAK, PAK 422, t. e. 10, a. e. 45, Mesto in vloga kulturnih prireditev za potrebe turizma na slovenski obali.

²⁶ PAK, PAK 422, t. e. 1, a. e. 2, Uvod k poročilu o turistični sezoni 1959.

²⁷ Poročilo Turistične zveze Slovenije, 1957, str. 46.

²⁸ PAK, PAK 422, t. e. 1, a. e. 5, Poročilo tajnika TZK, 1959.

²⁹ PAK, PAK 422, t. e. 10, a. e. 46, Informacija o razvoju turizma na slovenski obali.

*Turistično naselje in kopališče v Ankaranu, 1958
(SI PAK 24, t. e. 1309)*

so novi hotelski kompleksi, kot so Emona hoteli, Metropol in Bernardin, da so se hotelske turistične zmogljivosti prilagajale udobju zahodnoevropskih turistov.³⁰

Posebna značilnost turizma na obalnem območju je bila velika frekvenca prehodnih in dnevnih gostov, tako domačih kakor tujih, to pa je bilo rezultat t. i. prehodnega in nakupovalnega turizma. Tujski turistični promet pa je postopno prevladal nad domačim. Število ležišč, ki so bila na voljo turistom, se je občutno povečalo. Leta 1961 jih je bilo v obmorskih turističnih krajih 9.093, večinoma (več kot 80 %) v počitniških domovih ali zasebnih sobah. V desetih letih se je število ležišč povečalo za 113 %, nato pa v obdobju 1971–1981 naraslo še za kar 40,8 %. Število registriranih nočitev na območju slovenske obale leta 1961 je bilo 733.606. V desetih letih se je to število povečalo za kar 117,8 % (1.598.492 nočitev leta 1971). Portorož je predstavljal kraj z najvišjim deležem nočitev tujih gostov v Sloveniji. V letih 1971–1983 je bil 60–70 %.³¹

V okviru širših procesov, ki so zaznamovali slovensko in jugoslovansko družbo v obdobju t. i. liberalizma, so se družbena trenja pričela kazati tudi na turističnem področju, in sicer v zaostrenem odnosu med komercialnim in delavskim turizmom.³² Ob hitrem razvoju hotelskega turizma se je pričelo kazati zmanjševanje zmogljivosti v počitniških domovih, ki so sicer do leta 1965 na obalnem območju ustvarjali večje število nočitev kot gostinske organizacije. Razloga za usihanje počitniškega turizma naj bi bila poostrena ekonomska

³⁰ Jeršič: Turistična transformacija Portoroža, str. 222.

³¹ Horvat: Značilnosti turističnega prometa v Koprskem Primorju, str. 215–216.

³² »Liberalistični« koncept gospodarstva, ki je začel nastajati že ob koncu 60-ih let, tj. kmalu po začetku Kavčičevega mandata, je turizem, zlasti tujskega, obravnaval kot eno prednostnih vej. Delež terciarnih dejavnosti v družbenem proizvodu (promet, trgovina, gostinstvo, obrt, stanovanjsko-komunalna dejavnost, predvsem pa turizem) naj bi po načrtih liberalno usmerjenih gospodarstvenikov narasel z 32 na 37 %, delež zaposlenih pa s 15 na 25 %; Repe: Turizma ni mogoče zavreti, str. 161.

merila v poslovanju počitniških domov ter nerešeno vprašanje investicijskih vlaganj, dotacij delavnih kolektivov in drugih oblik materialne pomoči. Čeprav so sindikalne organizacije od oblastnih organov zahtevale podporo delavske-mu počitniškemu turizmu, *»ki naj bi še vedno bil nosilec jugoslovanskih drža-vljanov«*, je v naslednjem obdobju prevladala usmeritev v pridobitniški hotelski turistični model. Domače turiste so začeli preusmerjati v hotelske zmogljivosti, to je *»izkoriščanje hotelskih zmogljivosti za potrebne delavskega turizma«*, del počitniških objektov pa je bil uporabljen za bivalne potrebe sezonskih delavcev ali v celoti predan stavbnemu fondu.³³

Od samoupravnega sistema do zatona socialističnega turističnega modela

Koncept združenega dela in gospodarskega dogovarjanja je po zmagi konservativne politične smeri nad liberalno zaznamoval drugo polovico 70-ih let, na turistično-gostinskem področju pa je zaznamoval proces poslovnega samoupravnega združevanja.³⁴ Novi sistem financiranja, ki je temeljil na določilih zakona o združenem delu in drugih predpisih, je investicijsko politiko postav-ljal na nove temelje. Graditev turističnih objektov je namreč morala sloneti na sredstvih, ki so jih lahko zagotovile temeljne organizacije združenega dela (v nadaljevanju: TOZD). Le-te so se medsebojno povezovala predvsem zaradi za-gotovitve participacije na deviznih prihodkih. Pri investicijah na osnovi devi-znega interesa je torej šlo za domača sredstva, v glavnem izhajajoča iz industri-je in trgovine, ki so jih deviz potrebni partnerji sovlagali v izvozne turistične zmogljivosti. Na osnovi omenjenih smernic se je v drugi polovici 70-ih in prvi polovici 80-ih let oblikovalo nekaj večjih turističnih podjetji, ki so se na podlagi tedaj veljavne zakonodaje združevala v poslovne sisteme tudi z ostalimi vejami gospodarstva.³⁵

Leta 1974 je bilo ustanovljeno največje turistično podjetje obalnega ob-močja, Turistično hotelsko podjetje Portorož (THP), ki je združevalo hotelska, kongresno-prireditvena in igralniška podjetja občine Piran.³⁶ THP se je leta 1983 preimenoval v Turistično organizacijo Portorož (TOP). Sestavljale so jo temeljne organizacije združenega dela: TOZD Hotel Adria Ankaran, TOZD Tu-rizem Avditorij Portorož, TOZD Hotel Belveder Izola, TOZD Casinò Portorož, TOZD Kobilarna Lipica, TOZD Grand Hotel Metropol, TOZD Hoteli Palace, TOZD Hotel Piran, TOZD Pralnica in čistilnica Lucija, TOZD Gostinstvo Sežana, TOZD Hoteli Triglav Koper in Delovna skupnost skupnih služb (DSSS), ki je skrbela za marketing, računovodstvo, kontrolo, planiranje, investicije, nabavo, kadrovske in splošne zadeve. Na podlagi Zakona o združenem delu in Zakona o skupnih osnovah svobodne menjave dela se je zaradi že navedenih ekonomskih razlo-gov DO TOP Portorož še istega leta združil z DO Droga – Agraria (kmetijstvo in

³³ PAK, PAK 422, t. e. 10, a. e. 48, Nekateri aktualni problemi delavskega turizma v SR Sloveniji.

³⁴ Investicije iz turizma so se v glavnem preusmerile v industrijo. Turizem pa je bil pri investi-cijah bolj prepuščen sebi kot načrtovani državní skrbí in ugodnim bančnim posojilom; Repe: Turizma ni mogoče zavreti, str. 162.

³⁵ Sredi 70-ih let je bilo v slovenskem turizmu več kot 300 temeljnih organizacij združenega dela. Pojavljale pa so se tudi nove organizacijske oblike kot kombinacija zasebnega in družbe-nega kapitala – t. i. posebne organizacije združenega dela (POZDI); Repe: Turizma ni mogoče zavreti, str. 163.

³⁶ Od pomembnejših turistično-gostinskih podjetji sta zunaj tega holdinga poslovala TOZD Ho-teli Bernardin, ki je bil del poslovnega sistema oz. samoupravne organizacije združenega dela (v nadaljevanju: SOZD) Emona, in TOZD Salinera Strunjan, ki je bil povezan v SOZD Alpetur. Zaradi *»skupnega in usklajenega nastopa delovnih organizacij in temeljnih organizacij združe-nega dela v celoviti turistični ponudbi in usmerjanja turističnega razvoja«* pa je bila že leta 1976 ustanovljena Obalno-kraška turistična poslovna skupnost.

živilska industrija), DO Preskrba Koper (trgovina), DO Jadran Sežana (zunanja trgovina) v SOZD Timav s sedežem v Kopru.³⁷

Dolgoročni razvojni koncept obalnega območja (1971–1985) je do leta 2000 predvideval povečanje števila turističnih ležišč na približno 33.000. Ker so ugotavljali, da so bile investicije v prejšnjih letih omejene na sistem »postelja, žlica, morje«, ki pa zaradi močne mednarodne konkurence ni bil več zadovoljiv, je bila posebna pozornost namenjena tudi t. i. privlačnim oblikam ponudbe, na primer ureditvi plaž, sprehajalnih poti, športnih igrišč, posodobitvi avtokampov, organizaciji zabavnih in športnih prireditev.³⁸ Skladno s temi usmeritvami so v družbenem načrtu obalnega območja za obdobje 1976–1980 na področju turizma načrtovali pomembne investicije, na primer zgraditev druge faze Bernardina, marine v Izoli, športnega centra v Luciji, nadaljevanje gradbenih del na letališču Portorož, razširitev hotela Piran, adaptacijo hotela Adria v Ankaranu in zgraditev bungalovov v Strunjanu. Kmalu se je izkazalo, da skromna akumulacija TOZD-ov v gostinstvu, z izjemo igralnice Portorož, ki je v okviru THP in kasneje TOP Portorož zagotavljala sredstva za vse pomembnejše investicije, ni omogočala predvidene dinamike vlaganj po srednjeročnem programu. Da je v novih gospodarskih razmerah investicijska dejavnost močno nazadovala, nam npr. dokazuje podatek o skoraj nespremenjenih prenočitvenih zmogljivostih v hotelskih objektih v obdobju 1977–1979. Zastoj v rasti turističnih zmogljivosti je bil zabeležen tako v primerjavi z Jugoslavijo kot s tujino.³⁹

Osemdeseta leta je jugoslovansko gospodarstvo zaznamovalo inflacijsko gibanje in neizbežno vplivalo tudi na turistični sektor. Stroški v turizmu so zaradi visoke inflacije pričeli rasti hitreje od realiziranih dohodkov. Potrebna so bila mesečna revidiranja cen, pojavljali so se problemi s poslovanjem s čeki in z menjavo tujih valut. Turistični promet so zaznamovale razne nevšečnosti, kot so bile motnje pri vstopu na mejnih prehodih, neredna oskrba z gorivom, pomanjkanje prehranskih in drugih artiklov, povečale pa naj bi se tudi pripombe in reklamacije gostov in tujih agencij na račun turističnega osebja in nečistoče.⁴⁰

V letih 1980–1983 se je število nočitev zmanjšalo za 10 %. Nekoliko bolj vzpodbudni so bili rezultati ponovno sredi 80-ih let zaradi povečanja turističnih zmogljivosti in rekordnega števila nočitev (2.469.456 milijonov nočitev leta 1986), sledilo pa je ponovno zmanjšanje za 6 % v obdobju 1987–1989.⁴¹

Težnja po uveljavitvi novih oblik turistične ponudbe, ki naj bi omogočale poleg dominantne kopališke rekreacije še druge turistične dejavnosti, je po letu 1980 privedla do spremembe v strukturi turističnih funkcij in uveljavitve novih oblik turistične infrastrukture na obalnem območju. Leta 1985 so prizadevanja za ponovno uveljavitev portoroškega zdraviliškega turizma omogočila odprtje novega zdraviliškega objekta Terme Portorož, na zemljišču opuščenih solin pa se je etapno formirala nova infrastrukturna podoba portoroške marine.⁴²

Nova poslovna strategija obalnega turizma je bila v tej luči sredi 80-ih let usmerjena k razvoju dodatnega povišanja ravni turistične ponudbe z razvojem nautike, letalskega, kongresnega in zdravstvenega turizma. Razvojni načrti za obdobje 1986–1990 so na osnovi zabeleženih pozitivnih gibanj predvidevali zgraditev in rekonstrukcijo desetih večjih turističnih objektov. Čeprav so bili sprejeti nekateri predpisi, ki naj bi pospešili rezultate na področju turizma, sprememba deviznih predpisov ni več dopuščala porabe ustvarjenih deviz ter združevanja deviznih sredstev z deviznimi sredstvi preostalih vej gospodarstva.

³⁷ Čibej: Droga Portorož s predhodniki, str. 269.

³⁸ *Dolgoročni razvojni koncept obalne regije*, 1974, str. 100.

³⁹ *Perspektivni razvoj turizma na Obalno-kraškem področju*, 125 a.

⁴⁰ PAK, PAK 36, Poročilo Svetu za turizem in gostinstvo pri IS SO Piran, Portorož, 27. septembra 1983.

⁴¹ Horvat: *Značilnosti turističnega prometa v Koprskem Primorju*, str. 216.

⁴² Jeršič: *Turistična transformacija Portoroža*, str. 224.

Nova delitvena razmerja v takratni hiperinflaciji niso omogočala predvidenih investicij, saj so bili amortizacija in poslovni skladi v turističnih organizacijah prešibki. Tako so se pričela pojavljati mnenja, ki so zagovarjala sovlaganje domačega in tujega kapitala v turistično dejavnost.

Gospodarsko in družbeno krizo ob koncu 80-ih in začetku 90-ih let sta na turističnem področju zaznamovala stagnacija in nato padec povpraševanja; število nočitev se je zmanjšalo v vseh obmorskih turističnih krajih (razen v Kopru) in dosegalo vrednost iz leta 1984.⁴³ V samoupravnih poslovnih sistemih so se začela pojavljati interna nesoglasja, ta pa so neizbežno vodila k procesu razdruževanja. Leta 1988 je TOP izstopil iz SOZD-a Timav. S sprejetjem samoupravnega sporazuma vseh TOZD-ov ali njihovih naslednikov, ki so sestavljali DO TOP, je 31. 3. 1990 TOP Portorož nehal delovati. DSSS je bila ukinjena, njeno premoženje pa so si razdelili TOZD-i. Hotel Ankaran, Hotel Triglav Koper, Hotel Belveder Izola, Hoteli Palace Portorož, Grand Hotel Metropol Portorož, Hotel Piran in pralnica Lucija so z novim zakonom o podjetjih postali samostojna podjetja. Poslovno združenje se je sicer skušalo reorganizirati in ustanoviti kot d. d., a ko je iz njega izstopilo podjetje Metropol, se je pričel dokončni propad in se leta 1994 končal z likvidacijo.⁴⁴

Sklep

Aplikacija socialističnega turističnega modela na slovenski obali se je pričela ob koncu 40-ih let, ko je bil tudi na tem območju uveden ideološki koncept delavskega turizma. Ob razvoju novih mednarodnih turističnih tokov v 60-ih in 70-ih letih sta s prevlado tujega turističnega prometa nad domačim gospodarska dimenzija in komercialno-strateška usmeritev obalnega turizma postopno prevladali nad ideološkimi komponentami. Kljub socialističnim oz. samoupravnim oblikam poslovne organiziranosti je bil turistični sektor na obalnem območju usmerjen k jasnim gospodarskim ciljem, to pa nam dokazuje postopno nazadovanje t. i. delavskega oz. počitniškega turizma. Dokončni zaton socialističnega turističnega modela so ob koncu 80-ih in začetku 90-ih let zaznamovali stagnacija povpraševanja, razkol v tedanjih obalnih gospodarsko-turističnih združenjih, organizacijska in lastniška prestrukturiranja ter iskanje nove razvojne strategije in turistične identitete.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Koper (PAK)

- PAK 36, Skupščina občine Piran s predhodniki 1945–1995
- PAK 178, Gospodarska zbornica okraja Koper 1946–1969
- PAK 264, Okrajni odbor počitniške zveze Koper 1958–1963
- PAK 422, Obalna turistična zveza Koper, 1957–1976
- PAK 24, Okrajni ljudski odbor Koper 1945–1965
- SI PAK 344, Zbirka fotografij in razglednic 1800–1999

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- ARS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS

⁴³ Horvat: *Značilnosti turističnega prometa v Koprskem Primorju*, str. 216.

⁴⁴ Kontestabile Rovis: *Turistična organizacija Portorož*, str. 309.

OBJAVLJENI VIRI

Dokumentacija k družbenemu planu gospodarskega razvoja okraja Koper za razdobje od 1957 do 1961. Peti zvezek. Trgovina, gostinstvo in turizem. Koper: OLO Koper (ed.), 1957.

Dolgoročni razvojni koncept obalne regije. Ljubljana: Inštitut za regionalno ekonomiko, 1974.

Poročilo Turistične zveze Slovenije za poslovno dobo 1955–1957. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 1957.

Perspektivni razvoj turizma na Obalno-kraškem področju III faza. Ljubljana: Inštitut za trženje, ekonomiko in organizacijo, 1983.

Odredba o kategorizaciji gostišč v Istrskem okrožju. Uradni list VUJA in IOLO, št. 1/1949.

Navodilo o prevzemu počitniških domov in drugih objektov, zavodov, uradov, podjetij in družbenih organizacij. Uradni list FLRJ, št. 61/ 1950.

Odločba o vrnitvi počitniških domov proizvajalnim in prevoznim podjetjem ter glavnim odborom in centralnim upravam Zveze sindikatov Jugoslavije. Uradni list FLRJ, št. 8/1951.

Zbirka predpisov o gostinstvu in turizmu. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1968.

LITERATURA

Vodnik po fondih in zbirkah pokrajinskega arhiva Koper (ur. Zdenka Bonin et. al.). Koper: Pokrajinski arhiv, 2006.

Čibej, Nada: Droga Portorož s predhodniki. V: *Vodnik po fondih in zbirkah pokrajinskega arhiva Koper* (ur. Zdenka Bonin et. al.). Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2006, str. 268–269.

Gospodarska dejavnost Istrskega okrožja, Kaj smo že dosegli. Koper: Li-pa, 1949.

Horvat, Uroš: *Značilnosti turističnega prometa v Koprskem Primorju.* V: *Primorje* (ur. Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1990, str. 215–220.

Jerišič, Matjaž: Turistična transformacija Portoroža. V: *Primorje* (ur. Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1990, str. 221–232.

Kontestabile Rovis, Mirjana: Turistična organizacija Portorož. V: *Vodnik po fondih in zbirkah pokrajinskega arhiva Koper* (ur. Zdenka Bonin et. al.). Koper: Pokrajinski arhiv, 2006, str. 308.

Prinčič, Jože: Razvoj gospodarstva do sredine petdesetih let. V: *Slovenska novejša zgodovina* (Neven Borak et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 965–971.

Pucer, Albert: *Portorož – 100 let organiziranega turizma, katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper.* Koper: Pokrajinski arhiv, 1986 (Publikacije Pokrajinskega arhiva Koper: katalogi; 7; Sprehod skozi čas).

Repe, Božo: Turizma ni mogoče zavreti, čeprav bi ga prepovedali z zakonom. V: *Razvoj turizma v Sloveniji* (ur. Žarko Lazarevič in Franc Rozman). Bled: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1997.

Rogoznica, Deborah: Obnova in razvoj turizma na območju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (s posebnim poudarkom na okraju Koper). V: *Acta Histriae* 13 (2005), št. 2, str. 395–422.

Rogoznica, Deborah: Zgodovinski vpogled v premoženjsko vprašanje cone B STO v povezavi z Osimskimi sporazumi. V: *Osimska meja* (ur. Jože Pirjevec). Koper: Založba Annales, 2006, str. 231–239.

Rogoznica, Debora: La ricostruzione dell'industria alberghiera e lo sviluppo del settore turistico nell'area capodistriana (1945–1954). V: *Quaderni* 19 (2008), str. 377–388.

Rogoznica, Deborah: *Iz kapitalizma v socializem. Gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954).* Koper: Pokrajinski arhiv, 2011.

ZUSAMMENFASSUNG

APPLIKATION UND DURCHSETZUNG DES SOZIALISTISCHEN TOURISMUSMODELLS AN DER SLOWENISCHEN KÜSTE (1947–1990)

Die Applikation des sozialistischen Tourismusmodells an der slowenischen Küste begann Ende der 1940er Jahre, als auch auf diesem Gebiet das ideologische Konzept des Arbeiter-Tourismus eingeführt wurde. Mit der Entwicklung der neuen internationalen Tourismustendenzen in den 1960er und 1970er Jahren gewannen durch das Überwiegen des ausländischen gegenüber dem einheimischen Fremdenverkehr die wirtschaftliche Dimension und die kommerziell-strategische Orientierung des Tourismus an der Küste allmählich die Oberhand über die ideologischen Komponenten. Trotz der sozialistischen bzw. der Selbstverwaltungsformen der Geschäftsorganisation war der Fremdenverkehrssektor im Küstenbereich auf klare ökonomische Ziele ausgerichtet, was den allmählichen Rückgang des sogenannten Arbeiter- bzw. politischen Tourismus beweist. Das endgültige Scheitern des sozialistischen Tourismusmodells war Ende der 1980er und Anfang der 1990er Jahre durch eine Stagnation der Nachfrage, eine Spaltung der damaligen wirtschaftlich-touristischen Verbände, organisatorische und eigentumsrechtliche Umstrukturierungen sowie durch die Suche nach einer neuen Entwicklungsstrategie und touristischen Identität gekennzeichnet.